

Piotr Głowacki

Gospodarka komunalna Piotrkowa Trybunalskiego w latach 1924-1939

Piotrkowskie Zeszyty Historyczne 4, 63-95

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Piotr Głowacki

GOSPODARKA KOMUNALNA PIOTRKOWA TRYBUNALSKIEGO W LATACH 1924-1939

Pod szeroko pojętym zagadnieniem gospodarki komunalnej w Piotrkowie Trybunalskim, kryją się przedsiębiorstwa i zakłady, które zorganizowane są w taki sposób, aby wspomagać prawidłowe funkcjonowanie miasta i jego obywateli. Do tych obiektów, zakładów i innych przedsiębiorstw zaliczyć trzeba głównie: halę targową, zakład wodociągowo-kanalizacyjny, gazownię miejską, rzeźnię miejską, a z mniejszych betoniarnię, zakłady taboru miejskiego, przedsiębiorstwa oczyszczania miast itp.

Piotrków Trybunalski, jak wiele innych miast w Polsce w okresie międzywojennym nie posiadał podstawowych urządzeń komunalnych. Do najbardziej uciążliwych zaliczyć trzeba bardzo słabo rozbudowaną sieć wodociągów miejskich. Jedynie w śródmieściu i w większych domach były wodociągi lokalne. Skanalizowane były tylko (częściowo) główne ulice. Problem budowy kanalizacji i wodociągów podjęto w 1923 r., kiedy to w tej sprawie zwrócono się do firmy czeskiej „Skoda”. Interesowano się też nowatorską metodą oczyszczania aktywnego ścieków komunalnych zastosowaną w Anglii i USA¹.

Ponieważ miasto nie posiadało odpowiednich środków finansowych na prowadzenie inwestycji, podjęto także starania o uzyskanie pożyczki długoterminowej. Piotrków należał do najuboższych miast Polski; dochód na jednego mieszkańca wynosił tu zaledwie 18 zł, gdy dla porównania kwoty te wynosiły: w Łodzi 70 zł, w Krakowie 167 zł, a w Gdyni 254 zł². Stąd też dochody wynoszące w 1924 r. 737 000 zł były zbyt niskie, aby pokryć bieżące wydatki miasta. Ponadto budżet miejski był obciążony 6 pożyczkami długoterminowymi oraz 4 pożyczkami krótkoterminowymi w wysokości 138 000 zł z tego 92 000 zł przeznaczone na walkę z bezrobociem³.

Bezrobocie w Piotrkowie było bowiem głównym problemem do rozwiązania przez władze miejskie, gdyż miasto było słabo uprzemysłowione. W 1924 r. w 26 fabrykach pracowało 2430 robotników, z tego 1170 w hutach szkła i 500 w zakładach włókienniczych⁴.

W połowie 1924 r. liczba bezrobotnych przekroczyła 2000 osób⁵. W większości byli

¹ Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim (dalej: APPT), Zarząd Miasta Piotrkowa (dalej: ZMP) sygn. 871.

² APPT, Ankieta dla użytku wycieczki prasowej sporządzona w listopadzie 1938 r. MoP-36.

³ APPT, ZMP sygn. 871.

⁴ APPT, ZMP sygn. 871.

⁵ R. K o t e w i c z, *Inwestycje ulenowskie w Piotrkowie Tryb.*, „Rocznik Łódzki” t. 36, 1986, s. 138.

to pracownicy wykwalifikowani. Jednym z powodów wysokiego poziomu bezrobocia w Piotrkowie była degradacja miasta (będącego dotąd siedzibą władz gubernialnych) do rzędu miast powiatowych, w związku z tym likwidacja szeregu urzędów, które zatrudniały i dawały utrzymanie znacznej liczbie mieszkańców.

Środkiem prowadzącym od rozwiązania podstawowego problemu miasta – bezrobocia mogło być podjęcie na szerszą skalę inwestycji przemysłowych.

W tym celu Rada Miejska uchwaliła specjalne ulgi dla osób lub firm, które pobudują w Piotrkowie fabrykę zatrudniającą ponad 500 robotników. Zabiegi te nie przyniosły jednak spodziewanych efektów. Bezrobocie mogło ulec ograniczeniu w wyniku podjęcia na szerszą skalę inwestycji komunalnych. Obok budowy wodociągów i kanalizacji istniała m.in. pilna potrzeba wzniesienia budynków dla 2 szkół powszechnych, wybudowania siedziby władz miejskich, aresztu policyjnego oraz wykonania przesklepienia przepływającej przez miasto rzeki Strawy. Szacowano, że na potrzeby inwestycyjne Piotrkowa należało zgromadzić co najmniej 4,3 mln zł⁶. Zrozumiałe, że w tej sytuacji propozycja zaciągnięcia pożyczki ulenowskiej wychodziła naprzeciw potrzebom miasta.

Bank Gospodarstwa Krajowego (BGK) skierował do Piotrkowa odpis oferty firmy Ulen z 24 IX 1924 r.⁷, w której szeroko rozpisywano się nad zaletami prowadzonych przez to przedsiębiorstwo inwestycji. Podkreślono w niej ograniczone koszty obsługi pożyczki. Znalazło się tam m.in. stwierdzenie: „Ponieważ zysk przedsiębiorcy będzie z góry ustalony, dążeniem jego będzie pracować ku największemu zadowoleniu gminy zarówno pod względem ceny, jak i jakości robót”⁸.

Już 26 IX 1924 r. BGK podjął pertraktacje z amerykańską firmą Ulen. Na początku października Ulen przygotował szkic kontraktu. Po zapoznaniu się z dokumentem uznano w Piotrkowie, że warunki zaciągnięcia pożyczki są bardzo ciężkie z powodu zbyt wysokich kosztów ulokowania obligacji oraz zawyżonego honorarium. Zwrócono także uwagę na brak sankcji w przypadku niesolidnie prowadzonych robót, możliwość znacznego podrożenia kosztów inwestycji, ograniczone możliwości kontroli wykonawstwa, brak gwarancji uzyskania dochodów po uruchomieniu zakładów komunalnych, a także wysuwano wątpliwości co do solidności firmy Ulen. Od początku zdawano sobie sprawę z braku możliwości wywiązania się z nałożonych zobowiązań wynikłych z faktu zaciągnięcia pożyczki. Liczono jednak na pomoc rządu m.in. w formie odstąpienia miastu wpływów z podatku państwowego od nieruchomości.

Projekt kontraktu stał się przedmiotem obrad miast zainteresowanych prowadzeniem inwestycji komunalnych (11 X 1924 r.). W konferencji tej wzięli udział przedstawiciele samorządów: Lublina, Częstochowy, Będzina, Dąbrowy Górniczej, Sosnowca, Radomia i Piotrkowa Trybunalskiego. Na naradzie tej podniesiono sprawę honorarium za prace przygotowawcze (żądano ich określenia), postulowano prze-

⁶ APPT, ZMP sygn. 871.

⁷ Z. L a n d a u, *Pożyczki ulenowskie*, „Najnowsze dzieje Polski. Materiały i studia z okresu 1914-1939”, t. 1, 1958, s. 123-158. Z. L a n d a u, J. T o m a s z e w s k i, *Anonimowi władcy. Z dziejów kapitału obcego w Polsce*, Warszawa 1968, s. 86-114.

⁸ APPT, ZMP Korespondencja dotycząca firmy Ulen sygn. 871, 875, 876.

dłużenie okresu amortyzacji pożyczki lub przesunięcia jej realizacji do czasu zakończenia robót. Ponadto żądano, aby w kontrakcie zamieszczono warunek przeprowadzenia inwestycji w granicach kosztorysu, solidnie i terminowo.

W następnych konferencjach brali udział tylko przedstawiciele Lublina i Częstochowy. Było to spowodowane, jak to określono w piśmie Zarządu Związku Miast Polskich z 23 X 1924 r., „względnymi technicznymi”⁹. W istocie chodziło o przyspieszenie pertraktacji, czym zainteresowany był rząd.

Na III konferencji prezydent miasta Lublina, Czesław Szczepański, w imieniu miast kontraktujących zażądał od firmy Ulen zmniejszenia honorarium umownego z 15% do 10% nominalnej sumy pożyczki albo włączenia kosztów planów i kosztorysów do 15% honorarium umownego¹⁰. Odpowiedź szefa firmy Ulen na to żądanie była bardzo brutalna i obraźliwa. Czytamy w niej m.in.: „Żałuję że krytykują warunki, które zostały już przyjęte, wiem jednak, że nie mogliby od nikogo innego otrzymać lepszych warunków. Mają widocznie mylne wyobrażenie o wartości polskich obligacji. Jeżeli nie są zadowoleni, gotowi jesteśmy uważać porozumienie za niebyłe”¹¹. Widocznie zdawano sobie sprawę z wagi, jaką przywiązywał rząd do podjętych rozmów. W zaciągnięciu pożyczki nie tyle zainteresowane były miasta, ile władze rządowe. Jak się wydaje, na realizacji kontraktu równie mocno zależało Towarzystwu Ulen, stąd też można było uzyskać znacznie lepsze warunki zaciągnięcia pożyczki. Warunki, na jakich ją ostatecznie zaciągnięto, były najgorsze spośród udzielanych w tym okresie przez banki i przedsiębiorstwa amerykańskie krajom europejskim. Nacisk czynników rządowych, a także obietnice pomocy, zdecydowały, że samorząd Piotrkowa podobnie jak Częstochowy, Lublina i Radomia podjął decyzję o zaciągnięciu pożyczki ulenowskiej (tab. 1).

Świadczy o tym chociażby wypowiedź Mariana Byczkowskiego na posiedzeniu Komisji Inwestycyjnej rozpatrującej sprawę inwestycji komunalnych w Piotrkowie: „Jakkolwiek zdania rzeczoznawców mnie niezupełnie przekonują, forma umowy jest dla Towarzystwa korzystna. (...) Poparcie ze strony Ministerstwa Skarbu jest w dzisiejszej polityce finansowej zrozumiałe. W ciężkiej sytuacji przedsiębiorstwo zaciąga pożyczki nawet lichwiarskie, posługując się pośrednikami. Podobny wypadek tu zachodzi. Chodzi o ściągnięcie za wszelką niemal cenę, obcych kapitałów do kraju. Miasta mają odegrać rolę jakby pośrednika w akcji rządowej”¹².

Na posiedzeniu Konwentu Seniorów Rady Miejskiej obradującego 24 XI 1924 r. nad przyjęciem kontraktu z Ulenem stwierdzono, „(...) że wobec tego, iż w akcji zaangażowany jest Rząd, a osobiście premier Grabski, Bank Gospodarstwa Krajowego i Związek Miast – że sprawa ta przez powyższe czynniki dokładnie została przygotowana i obrobiona przy udziale rzeczoznawców technicznych i wybitnych

⁹ APPT, ZMP, Korespondencja dotycząca firmy Ulen sygn. 871, 875, 876.

¹⁰ Tamże, Protokół w sprawie pożyczki.

¹¹ Tamże, Telegram do firmy Ulen.

¹² R. K o t e w i c z, *op. cit.*, s. 140.

pracowników odpowiedni projekt umowy przygotowany”¹³.

Tabela 1.

Pożyczki ulenowskie w poszczególnych miastach

Miasta I transzy	Wysokość nominalna pożyczki	Przeznaczenie
Częstochowa	2 571 000	Wodociągi, kanalizacja, rzeźnia
Lublin	2 858 000	Wodociągi, kanalizacja, rzeźnia, elektrownia
Piotrków Tryb.	1 714 000	Wodociągi, kanalizacja, hala targowa
Radom	2 571 000	Wodociągi, kanalizacja, rzeźnia
Miasta II transzy	Wysokość nominalna pożyczki	Przeznaczenie
Kielce	500 000	Wodociągi, kanalizacja
Sosnowiec	1 500 000	Wodociągi, kanalizacja
Dąbrowa Górna.	250 000	Wodociągi, kanalizacja
Otwock	150 000	Kasyna gry
Zgierz	230 000	Zakład kąpielowy
Ostrów Wlkp.	120 000	Elektrownia

Źródło: Z. L a n d a u, *Pożyczki ulenowskie*, „Najnowsze dzieje Polski. Materiały i studia” t. 1, Warszawa 1958, s. 137.

W rzeczywistości warunki podyktowało Towarzystwo Ulen, a wprowadzone zmiany miały znaczenie drugorzędne. Można wytłumaczyć i zrozumieć działanie rządu i reprezentującego jego interesy BGK, który za wszelką cenę usiłował pozyskać pożyczkę zagraniczną i jednocześnie ściągnąć do kraju obcy kapitał. Te racje nie powinny jednak kierować postępowaniem Związku Miast Polskich – organizacji mającej za zadanie obronę interesów samorządów miejskich. Związek ten jednak, jak wynika z toku prowadzonych pertraktacji, forsował podpisanie umowy na warunkach wielce niekorzystnych dla miast. 25 XI 1924 r. podpisano umowę pomiędzy BGK a Towarzystwem Ulen. Na mocy tego kontraktu firma amerykańska za pośrednictwem BGK pożyczala za notarialnym poręczeniem Piotrkowowi 1 714 000 dolarów¹⁴. Z kolei Zarząd Miejski Piotrkowa podpisał z Ulenem umowę techniczną. Przed jej podpisaniem 5 XII 1924 r., Rada Miejska powołała Komisję Inwestycyjną złożoną z przedstawicieli Zarządu Miejskiego, radnych oraz delegatów związków zawodowych i organizacji gospodarczych. Po dość ożywionej dyskusji postanowio-

¹³ APPT, ZMP Korespondencja... sygn. 871, 874, 875, 876.

¹⁴ Tamże, sygn. 871.

no przedstawić wniosek do Rady Miejskiej aprobujący zatwierdzenie warunków umowy ulenowskiej. Na posiedzeniu Rady Miejskiej 9 XII 1924 r. podjęto uchwałę o zawarciu umowy technicznej z Towarzystwem Ulen. Do jej podpisania upoważniono prezydenta miasta Jana Wallasa i ławnika Karola Bobińskiego¹⁵.

Towarzystwo Ulen w kontrakcie zagwarantowało sobie prawo prowadzenia i wykonywania inwestycji ze środków pochodzących z pożyczki. Prace miały być prowadzone na rachunek miasta przy określonym z góry zysku. Towarzystwo zobowiązało się na początku każdego miesiąca przysyłać miastu do zatwierdzenia wykaz sum należnych za wykonanie prac i nabyte materiały. Zarząd Miejski miał prawo zakwestionować pozycje nie poparte odpowiednimi dowodami. Sprzeciw ten jednak mógł być wniesiony w przeciągu 60 dni.

W okresie 6 miesięcy Ulen miał sporządzić plany, specyfikację i kosztorysy. Prace miały być podjęte po zatwierdzeniu powyższej dokumentacji przez ministra robót publicznych. Czas trwania inwestycji określono na 5 lat.

W wypadku jednak nie zatwierdzenia planu specyfikacji i kosztorysów przez ministra w przeciągu 40 dni miasto zobowiązane było ponosić wszelkie wydatki powstałe wskutek tej zwłoki. O zamiarze ważniejszego zakupu materiałów, maszyn oraz urządzeń technicznych Towarzystwo zobowiązane było zawiadamiać magistrat, który miał prawo kontroli i wyrażenia sprzeciwu. Ulen przy tym deklarował, że „(...) wszelkie materiały, maszyny i urządzenia techniczne potrzebne do robót będą zakupowane przez Towarzystwo w Polsce lub za granicą na najbardziej dogodnych warunkach z uwzględnieniem jakości, ceny i warunków dostawy, odpowiedzialność etc., etc., artykułu i sprzedawcy”¹⁶.

Zarząd Miejski miał prawo nadzoru nad prowadzonymi pracami. Umowa przewidywała, że każda sekcja uznana zostaje za przyjętą, o ile miasto nie wniesie zastrzeżeń w ciągu 6 miesięcy od czasu jej zakończenia. Ulen odpowiadał jednak tylko za braki wynikłe z niestosowania się do warunków umowy lub wcześniej przedstawionej na piśmie przez dozór techniczny miasta instrukcji, a także w przypadku oszustwa i nieuczciwości ze strony urzędników lub bezpośrednich przedstawicieli firmy.

Towarzystwo powołując się na bogate doświadczenie w prowadzeniu prac komunalnych zobowiązywało się „(...) zużyć całą swoją umiejętność i doświadczenie w wykonaniu tej umowy, działając w ten sposób oszczędny i staranny w jaki by wykonywało swoje własne roboty”. W sumie kontrakt zawierał wiele deklaracji, natomiast niewiele było pod adresem Ulena konkretnych wymogów co do jakości realizowanej inwestycji czy też gwarancji oraz konsekwencji w przypadku braków i niesolidności. Delegowanie na rzecz miasta obowiązku nadzoru nad prowadzonymi pracami spowodowało, iż firma Ulena faktycznie została zwolniona od odpowiedzialności za jakość wykonywanych robót. Do wykonania tego zadania Piotrków nie posiadał odpowiedniej kadry. Władze miejskie kontrolowały i aprobowaly wystawiane przez Towarzystwo rachunki, z tym że wszystkie zastrzeżenia trzeba było wnosić w przeciągu miesiąca.

¹⁵ Tamże, Protokół Rady Miejskiej sygn. 871.

¹⁶ R. K o t e w i c z, *op. cit.*, s. 142.

Pożyczka została obciążona wysokimi kosztami emisji wynoszącymi 15%, dalsze 15% pochłaniało honorarium związane z wykonaniem prac przedwstępnych, tj. sporządzaniem planów, specyfikacji i kosztorysów.

W wyniku tego z kwoty 1 714 tys. dol. na prowadzenie inwestycji pozostawało tylko 1 199,8 tys. dol. Ponadto dochodzi oprocentowanie wynoszące 8%, sumy nominalnej i obciążenie kosztami administracyjnymi¹⁷.

Aktem dyskryminacyjnym dla strony polskiej było zastrzeżenie, że w razie wątpliwości co do właściwej interpretacji warunków umowy, będzie rozpatrywany tekst angielski.

Obok podpisania umów samorząd miasta Piotrkowa złożył pisemną deklarację, w której zobowiązywał się spłacać pożyczkę w 2 ratach rocznych, a także przedstawiać corocznie budżet miasta, nie zaciągać innych zobowiązań oraz zachować bezwzględne pierwszeństwo spłat ułenowskich. W końcowym fragmencie deklaracji stwierdza się: „Gmina miasta Piotrkowa poddaje się wreszcie wszelkim postanowieniom statutu Banku Gospodarstwa Krajowego, wszelkim regulaminom i przepisom w związku z udzieleniem pożyczki w obligacjach komunalnych zostającym, tak obecnie obowiązującym, jak i w przyszłości wydać się mających”¹⁸.

Tabela 2.
Wysokość annuitetu pożyczki w porównaniu z wysokością dochodów zwyczajnych miast ułenowskich w 1925 r.

Miasto	Annuitet w dolarach	Annuitet w złotych	Wysokość dochodów	Wskaźnik: annuitet /dochody
Lublin	285 000	1 559 000	3 632 000	2,330
Radom	257 000	1 338 000	1 962 000	1,413
Częstochowa	257 000	1 338 000	2 653 000	1,911
Piotrków Tryb.	171 000	925 000	999 000	0,926

Źródło: Z. L a n d a u, *Pożyczki ułenowskie...*, s. 143.

Pomimo że BGK był firmą państwową, to jednak rządził się twardymi kapitalistycznymi zasadami. Poddanie się kontroli banku nie miało większego znaczenia w przypadku systematycznego realizowania zobowiązań. W przypadku Piotrkowa, a także innych miast, od początku było wiadomo, że nawet w najlepszych układach samorząd nie był w stanie podołać tak wysokim zobowiązaniom. Warto przy tym podkreślić, że sytuacja gospodarcza i społeczna Piotrkowa w porównaniu z pozostałymi miastami, które zaciągnęły pożyczkę w pierwszej transzy (patrz tab. 15), była najtrudniejsza. Świadczy o tym wysokość rat rocznych (annuitetów) w porównaniu z wysokością dochodów. Tabela 1 jest ilustracją bardzo trudnej sytuacji

¹⁷ Z. L a n d a u, *op. cit.*, s. 99.

¹⁸ R. K o t e w i c z, *op. cit.*, s. 143.

Piotrkowa. Wysokość zobowiązań wynikłych z faktu zaciągnięcia pożyczki ulenowskiej przekraczała dochody zwyczajne miasta. A przecież istniała jeszcze konieczność łożenia środków na cele społeczne. W 1925 r. z powodu zmniejszonych dochodów wskutek trwającego kryzysu i zwiększania wydatków na pomoc społeczną wystąpił w budżecie miasta deficyt wynoszący 183 tys. zł¹⁹.

Pomimo że Towarzystwo Ulen na terenie miasta przystąpiło do prac dopiero w lipcu 1925 r., spłata pierwszej raty pożyczki rozpoczęła się od 2 stycznia. Od tego dnia naliczane były przez BGK odsetki za zwłokę.

Wprawdzie miastu odstępiono w charakterze pożyczki wpływy z podatku od nieruchomości w latach 1925-1928, jednak Piotrków od samego początku zalegał z wpłatami i z tej racji był obciążony procentami karnymi w wysokości 2% miesięcznie od zaległej kwoty.

Do połowy kwietnia 1926 r. Piotrków zdołał wpłacić równowartość 16 806,05 dol. wobec należnych 82 219,59 dol. za 1925 r. Stanowiło to zaledwie 20,5% zrealizowanych zobowiązań za pierwszy rok i to bez uwzględnienia odsetek za zwłokę. Pozostała także do uregulowania rata ze stycznia 1926 r. wynosząca 58 646,86 dol. BGK nie licząc się z bardzo trudną sytuacją miasta zażądał uregulowania do końca kwietnia zaległości za 1925 r., a w przypadku niezapłacenia rat groził podjęciem odpowiednich kroków. Jedynym „ustępstwem” była zgoda na spłacenie pożyczki za 1926 r. i następane lata w ratach miesięcznych²⁰. Poważny wpływ na narastanie zaległości miała wyżka kursu dolara – z 5,185 zł w marcu 1925 r. do 8,25 zł w końcu tego roku. Wobec nie wywiązywania się miasta ze zobowiązań finansowych, które w sierpniu 1926 r. wynosiły 235 426 dol., z tego 31 019 dol. stanowiły odsetki za zwłokę, BGK wystąpił do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z wnioskiem o zajęcie podatków miejskich. Na początku 1927 r. zaległości wynosiły już 300 tys. dol. Coraz poważniejszy problem stanowiły odsetki karne, które wynosiły 46 891 dol. W wyniku podjętych zabiegów ze strony miast ulenowskich w Ministerstwie Skarbu zostały one obniżone do 14% w stosunku rocznym z ważnością od 1 IV 1927 r. Nie mniej palącym zagadnieniem było nałożenie sekwestru na wpływy pochodzące z dodatków do podatków państwowych. Spowodowało ono szereg trudności w życiu miasta. W wyniku wielokrotnych interwencji u najwyższych władz państwowych BGK zgodził się na zdjęcie sekwestru na okres jednego roku.

W związku z brakiem jakichkolwiek możliwości spłaty pożyczki w styczniu 1927 r. Zarząd Miasta Piotrkowa wystąpił do BGK z prośbą o udzielenie długoterminowej pożyczki przeznaczonej na realizację zobowiązań z tytułu zaciągniętego kredytu od firmy Ulen²¹. Wkrótce też władze miejskie otrzymały odpowiednie upoważnienie w tej sprawie od Rady Miejskiej. Ponieważ przyznanie tej pożyczki nie mogło zmienić położenia miasta, Ministerstwo Skarbu odmówiło jej zatwierdzenia²².

Ostatecznie w końcu 1928 r., gdy dług miast ulenowskich wzrósł do 25 mln zł,

¹⁹ APPT, ZMP, Korespondencja... sygn. 874.

²⁰ Tamże.

²¹ Tamże, sygn. 875.

²² Z. L a n d a u, *op. cit.*, s. 149.

BGK udzielił Piotrkowowi pożyczkę sanacyjną w obligacjach komunalnych w wysokości 1 714 000 dol., oprocentowaną na 7%²³. Z pożyczki tej w wysokości nominalnej 9 670 000 zł pokryto powstałe do końca 1928 r. zaległości w spłatach pożyczki ulenowskiej, które wraz z odsetkami wyniosły 5 481 000 zł. Opracowany plan sanacyjny przewidywał stałe zwiększanie dochodów z uruchomionych przedsiębiorstw komunalnych: ze 100 000 zł w 1928/1929 r., 340 000 zł w 1929/1930 r., 560 000 zł w 1930/1931 r., 954 000 zł w 1931/1932 r. do 1 305 000 zł w 1934/1935 r.²⁴ Pożyczka sanacyjna jeszcze bardziej ograniczyła samodzielność miasta. Było ono zobowiązane do przeprowadzenia redukcji wydatków i zwiększenia dochodów, niepodjmowania żadnych inwestycji oraz zaciągania pożyczek bez zgody banku, a wreszcie do poddania się specjalnej kontroli ze strony delegata finansowego BGK. W Piotrkowie funkcję reprezentanta interesów Banku Gospodarstwa Krajowego pełnił najpierw Henryk Podmuniecki – kierownik Urzędu Skarbowego, a od 30 IX 1931 r. – dr Teofil Nowojowski z Izby Skarbowej w Łodzi. Miasto zobowiązane było udostępniać wszelką dokumentację, przedkładać miesięczne zestawienia wydatków i wpływów oraz zapraszać delegata na zebrania Zarządu Miasta i Rady Miejskiej; ponosiło też pełne koszty tych czynności.

Rzecz jasna, że pożyczka sanacyjna nie rozwiązała problemów finansowych miasta, tym bardziej że powstałe przedsiębiorstwa przynosiły nikły zysk m.in. z powodu braku przyłączy domowych. Ponadto począwszy od 1930 r. znacznie się pogorszyła sytuacja miasta z powodu narastającego kryzysu. Na konferencji miast ulenowskich z Ministerstwem Spraw Zagranicznych i Ministerstwem Skarbu wiceprezydent Piotrkowa Marian Hudec w imieniu pozostałych miast prowadzących inwestycje ulenowskie przedstawił obszerny memoriał, w którym zawarto propozycję znacznego wydłużenia czasu spłaty pożyczki albo przyznawania corocznej bezzwrotnej dotacji.

Opracowany plan sanacyjny miasta Piotrkowa był nierealny, gdyż obok niewielu przyłączy domowych, które głównie warunkowały dochodowość zakładów komunalnych, brak było środków obrotowych na uruchomienie wybudowanych przez Towarzystwo Ulen urządzeń. Sytuację pogarszał fakt wadliwego wykonawstwa, o której wspomnę niżej. W efekcie zakłady komunalne zamiast przynosić zwrot poniesionych kosztów, mocno obciążały budżet miejski²⁵.

Sytuacja stała się jeszcze trudniejsza w wyniku pozbawienia miasta szeregu dochodów (podatku od ładunków kolejowych – 45 tys. zł czy też podatku szpitalnego – 36 tys. zł) i jednoczesnego nałożenia nowych ciężarów, na przykład obowiązku ponoszenia kosztów wynajmu mieszkań dla nauczycieli.

W 1931 r. została powołana przez ministra skarbu specjalna komisja, która miała za zadanie zbadać możliwości płatnicze miast ulenowskich. Wszystkie te zabiegi i naciski ze strony czynników rządowych nie dały wyników. Ostatecznie, opierając się na wydanej 5 VIII 1938 r. ustawie *O poprawie finansów związków samorządu terytorialnego* i *O zmianie ustawy o tymczasowym uregulowaniu finansów komu-*

²³ APPT, ZMP, Korespondencja..., sygn. 876.

²⁴ APPT, ZMP, Plan sanacyjny, sygn. 878.

²⁵ Tamże.

nalnych, Ministerstwo Skarbu Państwa przejęło część obsługi długu ulenowskiego, jak też zwalniało miasta z zadłużenia z tytułu pożyczek sanacyjnych²⁶.

Tabela 3.

Budżet miasta Piotrkowa Trybunalskiego

Rok budżetowy	Suma budżetowa
1928-29	1 715 679
1929-30	1 363 139
1930-31	1 482 621
1931-32	1 181 907
1932-33	1 172 239
1933-34	1 121 502
1934-35	1 146 262
1935-36	1 081 724
1936-37	959 954
1937-38	1 080 235

Źródło: APPT, Ankieta dla użytku wycieczki prasowej sporządzona w listopadzie 1938 r., sygn. MoP-36

Prace w Piotrkowie, jak już wcześniej zaznaczono, Towarzystwo Ulen rozpoczęło w drugiej połowie 1925 r. W marcu 1926 r. zatrudniało ono 300 robotników. Z ramienia firmy Ulen budową kierował A.F. Fisk. W połowie 1926 r. na krótko był on zastąpiony przez E.J. Stoltera, który jednak z powodu nieudolności został odwołany, a kierownictwo ponownie objął A.F. Fisk. Ten ostatni w 1928 r. przebywał w Warszawie, a tylko doraźnie dojeżdżał do Piotrkowa. Pensja miesięczna kierownika piotrkowskiego biura wynosiła 500 dolarów. Ponadto miasto było obciążone kosztami wynagrodzenia dla pracownika biura Ulen w Warszawie – I.A. Morella, co stanowiło rocznie razem 11 100 dol. Miasto było także obciążone kosztami przemin oraz wynajmu mieszkania dla całej rodziny kierownika biura w Piotrkowie. Do tego dochodziły wysokie koszty podróży i jeszcze wyższe diety zarówno dla pracowników miejscowego biura, jak i doradców z warszawskiego biura firmy Ulen. Dla przykładu rachunek za podróż Kolbita – doradcy do spraw wentylatorów wyniósł 94,20 zł. Próbowano nawet obciążyć miasto za prenumeratę „New York Herald”²⁷. Warto przy tym podkreślić, że rachunek inwestycyjny Piotrkowa był obciążony w wysokości 17,64% kosztów utrzymania Biura Głównego Towarzystwa Ulen w Polsce, a także centrali w Nowym Yorku. Zgodnie z umową techniczną mia-

²⁶ R. K o t e w i c z, *op. cit.*, s. 146.

²⁷ APPT, ZPM, Rachunki firmy Ulen sygn. 875.

sto ponosiło koszty wszelkich roszczeń skierowanych przeciwko firmie Ulen, które wynikały wskutek prowadzenia inwestycji komunalnych. Było także zobowiązane pokrywać koszty procesowe. Najczęściej powstawały one z winy kierownictwa biura, na przykład kary za przestój wagonów. Były też inne pozycje, m.in. odprawa za trzymiesięczny okres wypowiedzenia, opłata za pozwolenie na broń, czy też kara za źle wypełniony dokument. W konsekwencji Towarzystwo Ulen i jego pracownicy otrzymywali bardzo wysokie wynagrodzenie i praktycznie za nic nie odpowiadali. Wszelkie skutki rozruttnej gospodarki, marnotrawstwa, niedbalstwa i niedopełniania obowiązków ponosiło miasto, gdyż, jak to stwierdza się w piśmie firmy Ulen z 27 VII 1928 r. „(...) Magistrat jest obowiązany bronić wszelkich procesów wystosowanych przeciwko firmie Ulen an Co, które wynikały wskutek prowadzenia robót publicznych przez firmę Ulen an Co. w Piotrkowie”²⁸.

Ulen nie był zainteresowany w obniżaniu kosztów, wręcz odwrotnie, przepłacał za materiały i wszelkie usługi. Należy sądzić, że z tego proceduru ciągnięto korzyści materialne. Przepłacano za drewno, a także za cement, za który płacono 10,50 zł za tonę zamiast po 9 zł, zawyżone stawki wyplacano za przewóz i wyładunek materiałów budowlanych. Straty powstałe w ten sposób można szacować na ok. 10% w stosunku do wartości poczynionych zakupów i usług transportowych. Ze strony miasta kontrolę nad budową i rachunkami sporządzanymi przez firmę amerykańską sprawowali kolejno: inż. Walenty Cyło, Rudolf Wach i inż. Jan Baczyński²⁹.

Zgodnie z umową techniczną rachunki wystawiane za okres miesięczny przez Towarzystwo Ulen mogły być reklamowane w ciągu 30 dni. Brak odpowiednich kwalifikacji jak i niemożność dotarcia do podstawowej dokumentacji znajdującej się w centrali w Warszawie czy też w Nowym Yorku powodowały, że dokładne sprawdzenie było praktycznie niemożliwe. Kontrola ze strony miasta szczególnie słabo funkcjonowała w początkowym okresie prowadzenia prac. Pomimo braku w końcowym rozrachunku dowodów na kwotę 1 017 915 zł, Ulen nie zgodził się na przeprowadzenie ponownej kontroli rachunkowości. Wyraził jedynie zgodę na ewentualną korektę wynikłą z pomyłek arytmetycznych. Brak możliwości dokładnej kontroli ze strony miast potwierdził w trakcie prowadzonej lustracji dokumentów w Biurze Centralnym Towarzystwa Ulen w Warszawie Leonard Sulikowski – kierownik Wydziału Finansowo-Podatkowego miasta Sosnowca, który prowadził ją z upoważnienia miast ulenowskich. W protokole lustracji stwierdza się, że wbrew umowie większości kosztów opracowania planów i kosztorysów obciążono fundusz inwestycyjny miast, zamiast pokrywania ich z honorarium. Potwierdzono także brak oszczędności w wydatkach. Miasta faktycznie nie miały wpływu na czynione przez firmę Ulen zakupy, często też zdarzało się, że nabywano niewłaściwe materiały. Znaczne kwoty wyasygnowano na tzw. drobne wydatki.

Pomimo zakończenia robót w 1928 r. rozliczenia trwały aż do roku 1931. Powodem był fakt, że Towarzystwo Ulen nie uznało roszczeń miasta Piotrkowa w wy-

²⁸ APPT, ZMP, Korespondencja..., sygn. 876.

²⁹ Tamże.

sokości 543 174 zł. Składały się na nie stwierdzone niedobory magazynowe wartości 383 090 zł, straty magazynowe powstałe z winy pracowników – 60 000 zł, koszty naprawy kolektora B – 47 343 zł i stacji Inhoffa – 4884 zł, odprawy pracowników nieprawnie wypłacone 24 231 zł oraz różne wydatki, którymi nieprawnie obciążono miasto – 23 627 zł³⁰.

Braki magazynowe, stanowiące najpoważniejszą pozycję, zostały odpowiednio udokumentowane w wyniku stwierdzenia różnicy pomiędzy rachunkami, a kwitami, a także występującymi brakami kwitów. Dodatkowym dowodem potwierdzającym nadużycie było pisemne oświadczenie magazyniera zatrudnionego przez Towarzystwo Ulen A. Felkera, który stwierdził, że firma Sztern i Ska z Piotrkowa dostarczała deski o mniejszych wymiarach, aniżeli było to wykazywane w dowodach. W wyniku tego w latach 1925 i 1926 wystąpił brak desek o kubaturze 6683 m³³¹. Następne dostawy były potwierdzane, niezależnie od wymiarów, według specyfikacji dostaw. Do powyższych działań magazynierzy zostali zmuszeni przez kierownictwo firmy Ulen. Pomimo tak oczywistych dowodów – a może właśnie dlatego – Towarzystwo Ulen zażądało, aby miasto zrzekło się bezwarunkowo pretensji za braki magazynowe, gdyż tylko pod tym warunkiem przystąpi do pertraktacji. Motywowano to tym, że światowa opinia firmy wyklucza możliwość złego wykonawstwa, a także nieuczciwości.

Warto nadmienić, że roszczenia w stosunku do Ulena wysunęły wszystkie miasta, które korzystały z pożyczki tej firmy. Pertraktacje w ich imieniu prowadziło Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Pomimo dowodów Towarzystwo Ulen nie ustępowało, posługując się przy tym prasą, prowadziło oszczerczą kampanię przeciwko miastom ulenowskim. Nikłe nadzieje miało wystąpienie przeciwko firmie Ulen na drogę sądową, gdyż trzeba było ją wszcząć w siedzibie Towarzystwa w Nowym Yorku.

W następstwie zapoznania się z wynikami prac Komisji Międzyministerialnej i po odbyciu konferencji w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych przy udziale prezesa Związku Miast Polskich miasto Piotrków zredukowało swoje pretensje do 10 000 dol. Natomiast Ulen zaproponował 5000 dol. by następnie podnieść do 7 000 dol. Ponieważ nadal samorząd Piotrkowa nie godził się na przyjęcie powyższej kwoty, uważając ją za niewspółmiernie niską w stosunku do wysuniętych roszczeń, podjęty został nacisk na miasto ze strony władz państwowych, aby przyjęto warunki firmy Ulen. Uzasadniono to trwającym w Ameryce kryzysem, niemożliwością podjęcia kroków sądowych, a przede wszystkim faktem, że „Przewlekanie sporu z firmą Ulen wywiera jednocześnie niekorzystny wpływ na opinię o Polsce wśród zagranicznych sfer finansowych. Według informacji posiadanych przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych, za granicą w związku z powyższą sprawą zaczyna się urabiać mniemanie, że kapitał amerykański w Polsce napotyka na stałe trudności. W świetle powyższych argumentów niezwłoczne zakończenie sporu z firmą Ulen uważam za nagłą konieczność” – stwierdzał w piśmie na-

³⁰ R. K o t e w i c z, *op. cit.*, s. 148.

³¹ APPT, ZMP, Korespondencja..., sygn. 876.

czelnik Wydziału Samorządowego Łódzkiego Urzędu Wojewódzkiego³². Miastu pozostawiono na odpowiedź tylko jeden dzień. Zebrany Konwent Seniorów Rady Miejskiej uznał propozycję za zbyt nikłą w stosunku do roszczeń. Upoważnił jednocześnie Magistrat w osobach wiceprezydenta Bronisława Jabłońskiego i ławnika Pawła Niemeczka do prowadzenia dalszych pertraktacji z Ulenem³³.

Zrozumiałe jednak, że wobec nacisku władz, które zastaniały się interesem państwa, przedstawiciele miasta wyrazili zgodę na kwotę 7000 dol. Stanowiło to niewiele ponad 11% pierwotnych roszczeń.

Powyższe wydarzenie potwierdza podporządkowanie i zależność polskiego rządu od kapitału obcego. Sprzyja to dokonywaniu przez ten kapitał nadużyć, niezależnie od osiągniętych wysokich zysków. Pomimo wysokich kosztów prace zostały wykonane nierzetelnie i wadliwie. Szczególnie dotyczyło to kolektora B pod ul. Garncarską. Nie wykonano tutaj zaleceń inspektora miejskiego odnośnie należytego wzmocnienia gruntu, w sposób niewłaściwy wypompowywano wodę z wykopu. W wyniku tego nastąpiło zapadnięcie gruntu i uszkodzenie rurociągu wodnego. Z tego powodu na przełomie lat 1926 i 1927 musiano remontować niedawno wybudowaną instalację. Nieprawidłowo prowadzone prace spowodowały uszkodzenie gazociągu i wybuch gazu na skrzyżowaniu ulicy Garncarskiej i Krakowskiej³⁴. Podobnie wadliwie wykonano kolektor przy alei 3 Maja.

Pomimo oczywistych zaniechań przy budowie kolektora B przy ul. Garncarskiej i Krakowskiej przedstawiciel firmy Ulen w Piotrkowie w piśmie do Zarządu Miejskiego stwierdzał: „My również nie zgadzamy się z pismem Magistratu, że koszty reperacji kolektora powstały wskutek błędu naszego personelu i firma Ulen and Company nie może zgodzić się na zapłacenie jakiegokolwiek części reperacji”³⁵.

Powyższy cytat świadczy o arogancji pracowników Towarzystwa Ulen w stosunku do władz samorządowych. Winę za taki stan w dużym stopniu ponosił rząd, który za wszelką cenę chciał ściągnąć kapitał zagraniczny do kraju. Firma stosowała podobne metody jak w krajach kolonialnych i uzależnionych.

Wiele zastrzeżeń budziło wykonawstwo hali targowej. Wykonana tutaj instalacja sanitarna miała nieodpowiedni spadek, a ponadto zainstalowano rury o zbyt małym przekroju. W wyniku tego restauracja znajdująca się w hali targowej była ciągle zalewana. Przy okazji odbioru całego obiektu stwierdzono 45 poważnych usterek, m.in. przeciekający dach, popękane kafle w basenach, brak wentylacji w części pomieszczeń, nie otwierające się okna³⁶. Przy tym należy stwierdzić, że pierwotny kosztorys został poważnie przekroczony, bo o ponad 50%, a mianowicie z 201 298 dol. do 309 523 dol. Powodem tego, według kierownika biura Ulen w Piotrkowie, A.F. Fiska było podwyższenie cen robocizny i materiałów oraz instalacja różnych dodatkowych urządzeń. W rzeczywistości tzw. ulepszenia i dodatkowe koszty były wynikiem

³² Tamże, sygn. 879.

³³ Tamże, Protokół z posiedzenia Rady Miejskiej.

³⁴ Tamże, ZMP, Korespondencja..., sygn. 875.

³⁵ Tamże, sygn. 876.

³⁶ R. K o t e w i c z, *op. cit.*, s. 151.

napraw źle wykonanych robót, które powinny być wykonane na koszt firmy Ulen. Na wszystkie zarzuty odpowiadano niezmiennie, że personel techniczny Towarzystwa Ulen w Piotrkowie był na „(...) dobrym poziomie i prace zostały wykonane na dobrym poziomie”³⁷.

Poważnym zarzutem w odniesieniu do sieci wodociągowej i kanalizacyjnej było jej niewłaściwe rozplanowanie. Wybudowano instalację wodociągowo-kanalizacyjną na ulicach słabo zabudowanych, do innych ulic doprowadzono tylko wodę, bez kanalizacji. Na ulicy Słowackiego z kolei rury kanalizacyjne zostały zbyt płytko położone.

Przekazanie obiektów budowlanych przez Towarzystwo Ulen Zarządowi Miasta Piotrkowa nastąpiło 1 XI 1928 r. Przyjęto wtedy halę targową, wieżę ciśnień, stację pomp wodociągowych z 5 studniami, zbiornik zapasowy, targowicę otwartą oraz sieć wodociągową, kanalizacyjną i burzową. Nie została przyjęta oczyszczalnia ścieków, która nie była czynna z powodu nie zamontowania silników.

Jednym z najbardziej istotnych problemów działalności zakładu wodociągowo-kanalizacyjnego były przyłączenia domowe. Uroczyste uruchomienie miejskiego wodociągu w Piotrkowie nastąpiło 10 XII 1927 r. W uroczystości tej wzięli udział goście z Warszawy oraz zarząd firmy Ulen. Oddanie do użytku sieci wodociągowej nastąpiło 15 I 1928 r.³⁸ Przyłączenia domowe zgodnie z ustnymi ustaleniami miała wykonać firma amerykańska. Niezależnie od tego na początku 1927 r. władze miasta podjęły starania o uzyskanie pożyczki na ten cel. Problem ten był omawiany na konferencji uczestników wycieczki objazdowej do 4 miast prowadzących inwestycje ulenowskie. Według sugestii Ministerstwa Robót Publicznych na budowę połączeń domowych należało przede wszystkim wykorzystać oszczędności z pożyczki ulenowskiej, co z kolei umożliwiałyby znaleźć środki na jej amortyzację. W ten sposób istniałaby możliwość przerzucenia części ciężarów spłaty pożyczki na właścicieli nieruchomości.

Z tabeli 4 wynika, że liczba połączeń domowych z miejską siecią wodociągową wzrastała powoli, a szczególnie w latach 1932/1933-1934/1935, kiedy to średnio rocznie podłączano 29 nieruchomości, wobec 150, 94 i 113 w okresie początkowym. Warto też zauważyć, że wzrost konsumpcji wody występował tylko do 1932/1933 r. W okresie 1933/1934-1936/1937 nastąpił znaczny spadek spożycia wody. Były to konsekwencje wielkiego kryzysu, który szczególnie mocno dotknął Piotrków Tryb., a w mniejszym stopniu – zmian opłat wprowadzonych od 1934 r. w związku z zatwierdzeniem przepisów miejscowych. Dotychczas opłata za 1 m³ dla celów domowych wynosiła 60 gr. i 30 gr dla celów przemysłowych i miejskich, opłat kanałowych nie pobierano. Od 1934 r. wprowadzony cennik ustalał taryfę za 1 m³: na potrzeby domowe – 50 gr, przemysłowe – 40 gr, użyteczności publicznej – 30 gr, miejskie – 20 gr, przedsiębiorstw miejskich – 15 gr i budownictwa – 40 gr, zaś za odprowadzenie ścieków 80% opłaty wodociągowej, a dla przemysłu i przedsiębiorstw miejskich – 40%³⁹.

Jeszcze większe były opóźnienia w zakresie instalowania połączeń kanalizacyj-

³⁷ APPT, ZMP, Korespondencja..., sygn. 876.

³⁸ Tamże, Samorząd Miejski m. Piotrkowa. Sprawozdanie z lat 1925-1933 sygn. 745.

³⁹ Tamże, A. Felker, Przedsiębiorstwa komunalne gminy m. Piotrkowa, sygn. MoP-1 s.

nych. Podobnie jak w przypadku wodociągów najmniejszą liczbę nieruchomości podłączono do sieci kanalizacyjnej w okresie 1932/1933-1934/1935. W tym czasie realizowano średnio rocznie nieco ponad 25 połączeń domowych z miejską siecią kanalizacyjną. Wpływ na słabą dynamikę miały znacznie wyższe niż w przypadku wodociągów koszty ich realizacji. (Tab. 4).

Tabela 4.
Przyłączenia domowe wodociągowe i kanalizacyjne oraz konsumpcja wody
w Piotrkowie Tryb. w latach 1928-39

Rok budżetowy	Przyłączenia domowe				Konsumpcja wody	
	Wodociągowe		kanalizacyjne		tys. m ³	wskaźnik
	Liczba	wskaźnik	liczba	wskaźnik		
1928/29	150	159,6	137	169,1	46,8	24,1
1929/30	94	100	81	100	196,8	100
1930/31	113	120,2	107	132,1	254,8	131,5
1931/32	56	59,6	49	60,5	275,2	142
1932/33	26	27,7	21	26	311,3	160,6
1933/34	35	37,2	29	35,8	265,6	137
1934/35	26	27,7	26	32,1	300,5	155,1
1935/36	42	44,7	39	48,1	265	136,7
1936/37	52	55,3	47	58	284	146,5
1937/38	56	59,6	51	63	318,5	164,3
1938/39	48	51,1	44	54,3	322	166,2
Razem	698	*	631	*	*	*

Źródło: APPT, A. Felker, *Przedsiębiorstwa komunalne gminy m. Piotrkowa Samorząd miasta Piotrkowa Tryb.* Sprawozdanie z lat 1925-1933

Tabela 5
Rozwój sieci wodociągowo-kanalizacyjnej w Piotrkowie Tryb.

Wyszczególnienie	sieć wodociągowa	sieć kanałowa	sieć burzowa
	mb	mb	Mb
stan sieci na 1 IV 1928 r.	32 407	25814	4369
dobudowano w 1928 r.	386	-	-
dobudowano w 1930 r.	157	-	-
dobudowano w 1931 r.	434	-	-
dobudowano w 1935 r.	-	-	381
dobudowano w 1936 r.	397	541	-
dobudowano w 1937 r.	926	660	-
stan na 1 IV 1938 r.	34707	27015	4750

Źródło: APPT, ZMP, Sprawozdanie Zarządu Miejskiego Miasta Piotrkowa

Przewidywano, że na wykonanie 1000 połączeń domowych wodociągowo-kanalizacyjnych potrzeba będzie 500 000 zł, a na urządzenie całkowitej instalacji w budynkach – 3 000 000 zł. Dla zrealizowania tego przedsięwzięcia należało zaciągnąć kredyt w wysokości 2 450 000 zł. Samo podłączanie nieruchomości do sieci miejskiej miało trwać tylko 2 lata⁴⁰. Główną przeszkodą w wykonaniu tego zamierzenia był brak środków finansowych, gdyż sumy, które pozostały po zrealizowaniu planowych inwestycji ulenowskich, władze miejskie przeznaczyły na dodatkowe zadania.

W tej sytuacji Zarząd Miejski Piotrkowa Tryb. zwrócił się do BGK z wnioskiem o udzielenie miastu kredytu w wysokości 3,5 mln zł w formie obligacji z dwudziestoletnią amortyzacją. Ten jednak odmówił pożyczki ze względu na nie wywiązywanie się miasta ze zobowiązań wobec banku wynikłych z inwestycji ulenowskich. Po usilnych staraniach BGK przydzielił na realizację połączeń domowych z siecią wodociągowo-kanalizacyjną niewielkie kwoty i to na trudnych warunkach, a mianowicie na 2-3 lata przy stopie rocznej 12%.

W 1929 r. kredyt na ten cel wynosił tylko 25 000 zł, w 1930 – 150 000 zł i w 1931 – 64 000 zł⁴¹.

Domy mające własną lokalną instalację wodociągowo-kanalizacyjną stosunkowo szybko włączyły się do sieci, właściciele natomiast pozostałych nieruchomości w przeważającej części odmówili połączenia się z siecią, motywując to brakiem środków finansowych⁴². Tylko stosunkowo nieliczna grupa mogła skorzystać z kredytu.

Z powodu panującego kryzysu, który spowodował znaczne ograniczenie dochodów z wynajmu lokali mieszkalnych, władze miejskie zrezygnowały ze stosowania sankcji karnych czy też powszechnego wprowadzenia podatku wodociągowego, który byłby pośrednią formą presji na właścicieli nieruchomości⁴³. Wpłaty wynikłe ze stosowania tzw. podatku wodociągowego były niewielkie i wynosiły w 1934/1935 r. tylko 1 400 zł, w 1935/1936 r. 4 100 zł i w 1937/1938 r. 12 100 zł⁴⁴. Trzeba przy tym zauważyć, że wiele domów w Piotrkowie nie nadawało się ze względów technicznych do instalowania w nich wodociągu i kanalizacji. Powodem nie podłączenia budynków do sieci komunalnej był także fakt nędzy znacznej części społeczeństwa piotrkowskiego, które nie było w stanie podołać zwiększonym kosztom utrzymania w związku z koniecznością opłacania za wodę. Potwierdzeniem tego było wystąpienie spadku spożycia wody w połowie lat trzydziestych jak i wyjątkowo jej niskie zużycie na 1 osobę, które na dobę osiągnęło maksimum 27 litrów wobec 60-70 litrów w Lublinie i 66 litrów w Częstochowie⁴⁵ (tab. 6).

⁴⁰ R. K o t e w i c z, *op. cit.*, s. 153.

⁴¹ APPT, Samorząd Miejski m. Piotrkowa. Sprawozdanie..., sygn. 745, s. 86.

⁴² Tamże, s. 84-86.

⁴³ Tamże, s. 86.

⁴⁴ A. F e l k e r, *Przedsiębiorstwa komunalne...* tab. 34.

⁴⁵ Tamże, s. 71-72.

Zarządzenie ministra spraw wewnętrznych z 4 VII 1933 r. wprowadziło dla Piotrkowa Tryb. przepisy wodociągowo-kanalizacyjne, wbrew stanowisku miejscowej Rady Miejskiej. Nakładały one bowiem na lokatorów opłaty za kanalizację⁴⁶. Organ przedstawicielski Piotrkowa uważał, że lokatorzy powinni opłacać tylko wodę, a za kanalizację właściciele nieruchomości, którzy ponadto mieli być obowiązani podatkiem wodociągowym w przypadku nie przyłączenia swej posesji do miejskiej sieci wodociągowo-kanalizacyjnej⁴⁷.

Przedstawione powyżej przyczyny spowodowały, że wykonanie połączeń domowych wydłużyło się w czasie. W 1933 r. Piotrków miał przyłączonych do sieci wodociągowej tylko 36% nieruchomości. Pod tym względem pozostawał znacznie w tyle za pozostałymi miastami, które realizowały inwestycje ulenowskie, gdyż w tym czasie w Lublinie już 51% nieruchomości było podłączonych do wodociągów komunalnych, a w Częstochowie – 50%. Natomiast w Piotrkowie bardziej była rozbudowana sieć kanalizacyjna. W 1933 r. było skanalizowanych 32% budynków, wobec 22% w Lublinie.

W końcowym okresie II Rzeczypospolitej w Piotrkowie niewiele ponad połowa domów, tj. ok. 53% miała wodociągi, a 48% kanalizację. W 1938 r. z urządzeń wodociągowych korzystało 49% ludności Piotrkowa, a z kanalizacji 45%.⁴⁸ W zdecydowanej większości była to ludność zamożniejsza, zamieszkująca śródmieście.

Trudności finansowe miasta, a także wady wykonawcze popełnione przez Towarzystwo Ulen spowodowały, że miejska oczyszczalnia ścieków została uruchomiona dopiero 1 VI 1936 r. Do tego czasu nie oczyszczone ścieki komunalne spływały do rzeki Strawy, która w ten sposób stała się kanałem ściekowym. Ponieważ instalacja wykonana przez firmę Ulen była nieodpowiednia i koszt jej uruchomienia byłby bardzo wysoki, przystąpiono do przebudowy urządzeń i zainstalowania nowych maszyn⁴⁹.

Opóźniony rozruch stacji ścieków, a także konieczność jej przebudowy przed uruchomieniem spowodowały, że zakład kanalizacji ponosił znaczne straty, które były pokrywane z dochodów pochodzących z zakładu wodociągowego (tab. 3). Wpływ na funkcjonowanie w poważnym stopniu miało niewłaściwe rozplanowanie sieci kanalizacyjnej jak i wady powstałe w cyklu realizacji. Z tego względu Zarząd Miejski musiał wymienić rury na nowe lub też przebudować kanały⁵⁰.

⁴⁶ APPT, Samorząd Miejski m. Piotrkowa. Sprawozdanie... sygn. 745, s. 86.

⁴⁷ Tamże, s. 87.

⁴⁸ R. K o t e w i c z, *op. cit.*, s. 155.

⁴⁹ APPT, Samorząd Miejski m. Piotrkowa. Sprawozdanie..., sygn. 745, s. 36.

⁵⁰ Tamże, s. 36, 38.

Tabela 7.

Wydatki i dochody wodociągów i kanalizacji w Piotrkowie

Wyszczególnienie	rok budżetowy											
	28/29	29/30	30/31	31/32	32/33	33/34	34/35	35/36	36/37	37/38		
	w tys. zł											
wydatki ogółem	108	121	120	113	103	100	135	153	262	273		
wydatki zwyczajne	108	121	106	113	99	95	135	153	186	184		
w tym: odpisy na kapitał renowacyjny	-	-	-	10	-	-	20	58	58	53		
wydatki nadzwyczajne	-	-	14	-	4	5	-	-	76	89		
Nadwyżki	-	-	9	26	42	43	60	96	71	94		
dochody ogółem	105	119	129	139	145	143	195	249	333	365		
dochody zwyczajne	105	119	115	139	141	138	195	249	257	278		
w tym: opłata za wodę i kanalizację	17	72	108	129	135	132	182	219	200	218		
dochód nadzwyczajny w tym:	-	-	14	-	4	5	-	-	76	89		
a) pożyczki	-	-	-	-	-	-	-	-	41	49		
b) dotacje miasta	-	-	14	-	4	5	-	-	-	-		
c) z kapitału renowacyjnego	-	-	-	-	-	-	-	-	35	40		
Niedobory	3	2	-	-	-	-	-	-	-	-		

Źródło: APPT, ZMP; Sprawozdanie Zarządu Miejskiego miasta Piotrkowa

Tabela 8.

Wydatki i dochody Hali Targowej.

Wyszczególnienie	rok budżetowy											
	28/29	29/30	30/31	31/32	32/33	33/34	34/35	35/36	36/37	37/38		
	w tysiącach złotych											
wydatki ogółem	47	107	94	101	93	72	51	54	56	65		
wydatki zwyczajne	47	107	94	101	93	57	51	53	56	65		
w tym: kapitał renowacyjny	-	-	-	10	-	-	5	5	5	9		
wydatki nadzwyczajne	-	-	-	-	-	15	-	1	-	-		
Nadwyżki	36	22	33	15	-	14	15	15	13	7		
dochody ogółem	83	129	127	116	89	86	66	69	69	72		
dochody zwyczajne	83	129	127	116	89	71	66	68	69	72		
dochody nadzwyczajne	-	-	-	-	-	15	-	1	-	-		
w tym: z funduszu renowacyjnego	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-		
z dotacji gminy	-	-	-	-	-	15	-	-	-	-		
Niedobór	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-		

Źródło: APPT, ZMP; Sprawozdanie Zarządu Miejskiego miasta Piotrkowa

Tabela 9.

Dochody Hali Targowej w Piotrkowie Tryb.

Okres budżetowy	Sklepy i stragany		Stoiska otwarte		Chłodnie i przedchłodnie		Fabryka lodu	
	zł	%	zł	%	zł	%	zł	%
28/29	82 801	-	-	-	-	-	-	-
29/30	82 189	100	12 822	100	15 542	100	15 581	100
30/31	73 578	89	13 573	106	19 924	128	15 179	97
31/32	71 428	86	11 420	90	20 674	133	11 908	76
32/33	54 260	66	10 394	81	17 694	114	6951	44
33/34	44 437	54	8007	62	15 746	101	2257	14
34/35	41 456	50	6232	49	17 176	110	1450	9
35/36	40 206	48	8597	67	18 714	120	1206	8
36/37	37 331	45	7833	61	20 473	132	3435	22
37/38	36 846	44	8775	68	22 441	151	4136	27

Źródło: APPT, ZMP; Sprawozdanie Zarządu Miejskiego miasta Piotrkowa

Tabela 10.

Wykorzystanie Hali Targowej i średnie ceny wynajmu

Okres budżetowy	sklepy i stoiska			stoiska otwarte			chłodnie i przedchłodnie		
	Wydzierżawiona ilość	%	średn. roczna dzierżawa w zł	wydzierżawiona ilość	%	średn. roczna dzierżawa w zł	wydzierżawiona ilość w m ²	%	średn. roczna dzierżawa w zł
Ogółem	209	100	-	134	100	-	1089	100	-
28/29	161	77	-	56	41	-	779	71	-
29/30	174	83	510	49	37	262	759	73	19
30/31	182	77	423	42	31	323	746	68	26
31/32	174	83	392	43	32	266	729	67	28
32/33	154	73	352	37	27	280	696	64	25
33/34	154	73	288	37	27	216	679	62	23
34/35	165	78	251	44	33	141	679	62	25
35/36	161	77	249	42	31	204	713	65	26
36/37	164	78	227	35	26	224	713	65	29
37/38	175	83	210	30	22	292	713	65	31

Źródło: APPT, ZMP; Sprawozdanie Zarządu Miejskiego miasta Piotrkowa

Halę targową ukończono we wrześniu 1927 r. Miała ona 70 m długości i 37 m szerokości, było w niej 39 sklepów i stoisk mięsnych, 166 sklepów i straganów, 40 sklepów różnej wielkości w części zewnętrznej oraz w części podziemnej 131 bok-sów do przechowywania mięsa i produktów spożywczych, a ponadto – kawiarnię. Częścią składową hali targowej była chłodnia i fabryka lodu (Tab. 8, 9, 10). Projekt elewacji wykonał inż. Józef Kaban, architekt z Łodzi. Gmach ozdobiono emblema-tem godła państwa oraz mitologicznymi postaciami. Rzeźby z betonu wykonał prof. Zygmunt Otto z Warszawy częściowo według pomysłów własnych, częściowo – Ja-na Raszki z Krakowa⁵¹.

Ten piękny pod względem architektonicznym obiekt był jeszcze jednym przy-kładem brakoróbstwa firmy Ulen. Poważne zastrzeżenia budziły zastosowane tutaj urządzenia techniczne, które powodowały, że eksploatacja była bardzo droga. Do-piero poczynione przez miasto na początku lat trzydziestych inwestycje przyczyniły się do znacznego obniżenia kosztów eksploatacji. W sprawozdaniu samorządu mia-sta Piotrkowa stwierdza się wręcz: „Zaznaczyć należy, że inwestycje te były w gruncie rzeczy naprawieniem błędów technicznych firmy Ulen, stwierdzonych przez rzeczoznawców zaproszonych przez Magistrat. O celowości tych inwestycji świad-czy choćby to, iż zmniejszenie kosztów ruchu w ciągu jednego roku pokryło wydat-ki na inwestycje”⁵².

Rozmiarami swymi hala targowa znacznie przekraczała potrzeby Piotrkowa. Stąd też 40-60% pomieszczeń było nie wykorzystanych (porównaj tabele 8, 9 i 10). Zarząd Miasta, pomimo stosownych ulg i szerokiej akcji reklamowej, musiał pogodzić się z faktem, że obiekt przynosił straty zamiast spodziewanych dochodów. Sytuację utrudniał panujący kryzys, a także lokalizacja hali w stosunkowo słabo zabudowa-nym rejonie miasta⁵³.

Udział omawianych przedsiębiorstw w dochodach Zarządu Miejskiego w Piotrkowie w latach 1928-1938 oraz wydatki i dochody samorządu miejskiego przedsta-wiono w tabelach 7-10 i 11.

Tabela 12 i 5 jest ilustracją położenia piotrkowskich zakładów komunalnych wybudowanych przez Towarzystwo Ulen. Wprawdzie w latach 1929/1930-1935/1936 dochody z przedsiębiorstw ulenowskich, z wyjątkiem 1932/1933 r., sys-tematycznie wzrastały, jednak były niewspółmiernie niskie w stosunku do założo-nych w planie sanacyjnym. W 1934/1935 r. miały one sięgnąć 1305 tys. zł, a osią-gnęły zaledwie 80 733 zł, tj. niewiele ponad 6%. Najwyższy dochód uzyskano w 1935/1936 r.; wyniósł niecałe 122 tys. zł⁵⁴. Już jednak w następnym roku gospo-darczym wystąpił znaczny spadek. Głównym powodem osiągania niskich zysków były wcześniej zasygnalizowane opóźnienia w realizacji przyłączeń domowych, złe wykonanie, a w tym przypadku także nieukończenie inwestycji.

⁵¹ K. G ł o w a c k i, *Urbanistyka Piotrkowa Trybunalskiego*, t. 1, Piotrków Tryb. – Kielce 1984, s. 185, 186.

⁵² APPT, *Samorząd Miejski m. Piotrkowa. Sprawozdanie...*, sygn. 745, s. 88.

⁵³ Tamże, s. 87.

⁵⁴ R. K o t e w i c z, *op. cit.*, s. 156, 157.

Tabela 11.

Wydatki i dochody samorządu m. Piotrkowa

Wyszczególnienie	Rok budżetowy												
	1928/29	1929/30	1930/31	1931/32	1932/33	1933/34	1934/35	1935/36	1936/37	1937/38			
	w tysiącach złotych												
Wydatki	2929	1964	2510	1650	1590	1608	1878	1748	1991	2313			
Wydatki zwyczajne	1716	1602	1694	1465	1258	1092	1146	1082	960	1088			
Wydatki nadzwyczajne	576	362	816	185	232	516	732	666	1031	1233			
Obciążenie jednego mieszkańca w zł:													
Wydatki zwyczajne	33,45	31,21	33,02	28,55	2452	21,28	22,34	21,03	18,71	21,09			
Wydatki nadzwyczajne	44,68	38,28	48,92	32,16	30,99	31,34	36,6	34,07	38,82	45,07			
Dochody	2324	1930	2561	1614	1455	1659	1796	1702	1993	2224			
Zwyczajne	1727	1639	1750	1436	1208	1130	1107	1068	960	1078			
Nadzwyczajne	597	291	811	178	247	529	689	633	1033	1146			
Zapomogi	-	-	-	-	-	10	10	28	122	75			
Dotacje	-	255	418	143	176	490	383	397	759	763			
Pożyczki	-	-	280	12	47	15	284	189	115	291			

Źródło: APPT, ZMP; Sprawozdanie Zarządu Miejskiego miasta Piotrkowa.

Tabela 12.

Wyniki finansowe działalności zakładów ulenowskich w Piotrkowie Trybunalskim w latach 1929-1939

Lata	Zakład			Ogółem zakłady ulenowskie	
	wodociągi	kanalizacja	hala targowa	zł	Wskaźnik 1929/30=100
1929/30	(+)11 031	(-)12 670	(+)21 686	(+)20 046	100
1930/31	(+)27 266	(-)18 531	(+)33 052	(+)41 787	208,4
1931/32	(+)48 785	(-)22 334	(+)14 717	(+)14 168	205,3
1932/33	(+)67 627	(-)25 336	(-)4 210	(+)38 081	190
1933/34	(+)70 236	(-)27 047	(+)13 735	(+)56 924	283,5
1934/35	(+)62 796	(-) 2 455	(+)15 482	(+)80 733	402,2
1935/36	(+)96 408		(+)15 382	(+)111 790	557,6
1936/37	(+)71 406		(+)13 242	(+)84 648	422,3
1937/38	(+)94 423		(+)7 269	(+)101 692	507,3
1938/39	(+)105 136		(+)4 400	(+)109 536	514,4

(+) - zysk

(-) - strata

Źródło: R. Kotewicz, *Inwestycje ulenowskie w Piotrkowie Tryb.*, s. 157.

Niezależnie od tego należy stwierdzić, biorąc pod uwagę sytuację społeczno-gospodarczą miasta, że gdyby nawet powyższe przyczyny nie wystąpiły, nie było możliwości osiągnięcia dochodów, które pokryły by koszty amortyzacji pożyczki ulenowskiej. W poważnym stopniu sytuację skomplikował wielki kryzys, który mocno dotknął Piotrków.

Jedynym zakładem, który dawał przez cały czas dochody, było przedsiębiorstwo wodociągowe. Natomiast straty i to dość wysokie przyniósł zakład kanalizacji. Z pewnością przyczyniło się do tego późne (1936 r.) uruchomienie oczyszczalni ścieków. Rok wcześniej nastąpiło połączenie tego zakładu z wodociągami. W przypadku hali targowej sytuacja kształtowała się nieco odmiennie. W początkowym okresie zakład ten przyniósł dochody, lecz lata 1930/1933 przyniosły stratę. Wpływ na to miał głęboki zastój w handlu spowodowany panującym kryzysem. Podjęte działania ze strony władz miasta, które zostały powyżej zasygnalizowane, przyczyniły się do tego, że w latach 1933/1934 - 1936 /1937 dochody ustabilizowały się. W końcu okresu międzywojennego wystąpił jednak znaczny ich spadek.

Uruchomienie w Piotrkowie Tryb. wodociągów i kanalizacji oraz nowej hali targowej stanowiło znaczący etap w rozwoju miasta. Efektem była poprawa stanu sanitarnego trybunalskiego grodu, a widoczną tego oznaką spadek zachorowań na choroby zakaźne. W latach trzydziestych nastąpiło poważne obniżenie śmiertelności wśród mieszkańców miasta. O ile w latach 1927-1929 zmarły 2733 osoby, to w latach 1930-1932 tylko 1734 osoby, w latach 1933-1935 - 1817 osób, i w latach 1936-1938 - 1971 osób.

Zapewne wpływ na ogólną poprawę zdrowotności ludności Piotrkowa miało także rozwinięcie opieki społecznej przez samorząd lokalny⁵⁵.

Koszty inwestycji ulenowskich były jednak niewspółmiernie wysokie. Wpływ na to miały bardzo duże koszty zaciągnięcia pożyczki, wygórowane honorarium, olbrzymie obciążenie kosztami administracyjnymi, niegospodarność, a także wadliwe wykonawstwo. Brak fachowego nadzoru technicznego nad prowadzonymi pracami przez firmę Ulen spowodował, że wodociągi i kanalizacja zostały wybudowane drożej i gorzej niż w innych miastach ulenowskich. Potwierdzeniem tego jest fakt, że w 1937 r. wartość obiektów ulenowskich w Piotrkowie ustalono na ok. 3 mln zł pomimo wydatkowanych na ich budowę 12 mln zł⁵⁶.

Wysokie zadłużenie miasta w wyniku zaciągnięcia pożyczki ulenowskiej stało się pretekstem do wprowadzenia na przeszło rok komisarycznego Magistratu. Utrudniało ono także prowadzenie przez miasto działalności społecznej. Z tego powodu Piotrków nie mógł podjąć budowy nowych szkół, niezbędnych do wcielenia w życie powszechności nauczania. Prowadzone inwestycje komunalne w niewielkim stopniu rozładowały panujące bezrobocie. W 1926 r. przeciętne zatrudnienie przy pracach prowadzonych przez firmę Ulen wynosiło 800 robotników, w 1927 r. w poszczególnych miesiącach pracowało: styczniu 360, lutym – 380, marcu – 800, kwietniu – 1000, czerwcu i lipcu – 1500, sierpniu – 1600, wrześniu – 1650, październiku – 1400, listopadzie – 1000 i grudniu – 500 robotników. W 1928 r. zatrudnienie w okresie szczytowym, tj. w maju i czerwcu nie przekraczało 400 osób⁵⁷.

Prowadzone w Piotrkowie inwestycje ulenowskie ukazują eksploatorski charakter kapitału zagranicznego. Kapitał ten, pomimo bardzo wysokich zysków zagwarantowanych w kontrakcie, starał się je wszelkimi środkami jeszcze bardziej powiększyć bez liczenia się z czymkolwiek i kimkolwiek, nie cofając się przed nadużyciami i malwersacją. Główną winę za ten stan ponosiły władze państwowe, które chcąc za wszelką cenę zapewnić napływ do kraju kapitału obcego, na pastwę tego kapitału pozostawiły słaby organizm samorządu miasta.

Jeżeli chodzi o inne przedsiębiorstwa komunalne to należały do nich: gazownia, betoniarnia⁵⁸, zakłady gospodarcze⁵⁹ i rzeźnia miejska.

Gazownię wybudowano w roku 1897. Miasto przejęło ją w drodze wykupu na przełomie 1922/1923 r. Niestety była znacznie wyeksploatowana, urządzenia były stare a sieć zniszczona. Głównym źródłem dochodu do 1925 r. było oświetlenie gazowe miasta. Produkcję oraz wydatki i dochody gazowni przedstawiają (tab. 13, 14, 15, 16).

Pobudowanie prywatnej elektrowni w 1925 r. osłabiło poważnie sytuację gazowni, ponieważ Zarząd Miejski nierozważnie zgodził się na kasację oświetlenia

⁵⁵ Tamże, s. 157, 158.

⁵⁶ APPT, Samorząd Piotrkowa Tryb. w latach 1935-1939, sygn. 3655.

⁵⁷ R. K o t e w i c z, *op. cit.*, s. 158.

⁵⁸ APPT, Samorząd Miejski m. Piotrkowa. Sprawozdanie..., sygn. 745, s. 88.

⁵⁹ Tamże, s. 88, 89.

gazowego, które miano zastąpić elektrycznym⁶⁰. W innych miastach starano się łączyć obydwie rodzaje oświetlenia, a tym samym nie pogarszano sytuacji gazowni. Przedsiębiorstwo poniosło także stratę w wyniku uszkodzenia gazociągu przy budowie wodociągów i kanalizacji. W tej sytuacji gazownia była przedsiębiorstwem deficytowym. Brak kapitału obrotowego i zapasów, nieekonomiczne piece oraz straty gazu dochodzące do 50% – to główne przyczyny bardzo słabej kondycji zakładu.

W 1929 r. nastąpił przełom. Zmniejszono koszty administracji do minimum, w tym celu utworzono wspólny zarząd pięciu przedsiębiorstw, odąd zwanych Zjednoczonymi Przedsiębiorstwami Miejskimi, a obejmującymi oprócz gazowni również wodociągi, kanalizację, halę targową i betoniarnię. Usprawnienia techniczne zrealizowano z funduszy własnych i kredytu z Banku Gospodarstwa Krajowego. Wybudowano nowy piec z instalacją na gaz wodny, dokonano przeglądu 40% sieci gazowej, przeprowadzono badania i naprawę gazomierzy, założono sklep firmowy przy ulicy Słowackiego 22. Przeprowadzone prace pozwoliły na usunięcie deficytu tak, że w roku 1931 zakład gazowniczy wykazywał równowagę budżetową, a w 1932 r. pierwszą od kilku lat nadwyżkę. Rok 1932/1933 przyniósł dalszą poprawę stanu ekonomicznego gazowni, ponieważ udało się po latach starań uzyskać dostawy gazu dla kolei. Żeby sprostać temu zamówieniu, przedsiębiorstwo musiało dokonać poważnych inwestycji, takich jak: budowa kompresora, bocznic kolejowej itp. Koszt tych inwestycji wynosił 40 000 zł, z czego tylko 10 000 zł pochodziło z pożyczki bankowej⁶¹. Dalsze kroki zarządu prowadziły w kierunku obniżenia ceny gazu, która była wyższa niż w innych miastach.

⁶⁰ APPT, Samorząd Miejski m. Piotrkowa. Sprawozdanie..., sygn. 745, s. 83.

⁶¹ Tamże, s. 84.

Tabela 13.

Produkcja i konsumpcja Gazowni Miejskiej w Piotrkowie

Okresy budżetowe	Produkcja m ³	Konsumpcja ogółem m ³	Konsumpcja							Straty w sieci		Ilość konsumentów hurtowych			
			oświetlenie miasta m ³	%	PKP m ³	%	Przemysł m ³	%	Prywatni użytkownicy m ³	%	%		m ³		
1911	637 400	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1912	719 600	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1913	838 800	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1922/23	444 200	347 300	42 000	13	-	58 000	16	219 600	63	8	96 900	1020			
1923/24	464 400	360 400	61 100	17	-	73 000	20	187 300	52	11	104 000	878			
1924/25	530 300	395 300	62 100	16	-	55 000	14	243 200	61	9	135 000	852			
1925/26	457 300	318 300	4 400	1	-	75 700	24	212 100	67	8	139 000	901			
1929/30	579 584	347 284	-	-	-	119 739	34	199 874	58	8	232 300	935			
1930/31	430 980	290 702	-	-	-	87 251	30	180 950	62	8	140 278	909			
1931/32	434 968	307 798	-	-	-	82 231	27	201 944	66	7	126 170	1032			
1932/33	512 560	367 297	-	-	-	115 316	31	218 923	60	9	145 263	915			
1933/34	612 840	442 066	-	-	134 104	30	121 096	28	153 950	35	7	170 774	881		
1934/35	578 820	477 829	-	-	165 108	34	156 261	33	143 039	30	3	100 991	803		
1935/36	610 060	495 410	-	-	142 992	29	143 064	29	144 416	29	13	114 650	707		
1936/37	618 338	516 298	-	-	141 806	27	138 916	27	151 977	29	17	102 040	689		
1937/38	615 735	507 539	-	-	154 147	30	124 807	25	158 307	31	14	108 196	682		

Źródło: APPT ZMP; Sprawozdanie Zarządu Miejskiego miasta Piotrkowa

Tabela 14.

Produkcja i konsumpcja koksu i smoły w Gazowni Miejskiej w Piotrkowie (kg)

Okresy budżetowe	Koks i koksik			Smola	
	produkcja	sprzedaż	zużycie własne	produkcja	sprzedaż
1911	1 140 000	-	-	79 000	-
1912	1 365 000	-	-	95 000	-
1913	1 672 000	-	-	109 000	-
1922/23	762 500	151 250	623 250	41 150	41 150
1923/24	797 500	84 950	700 550	44 850	41 650
1924/25	863 940	186 129	593 811	60 441	45 521
1925/26	874 510	378 198	596 410	59 223	59 204
1929/30	1 133 018	366 195	765 825	74 143	65 403
1930/31	917 440	319 545	594 400	61 996	13 365
1931/32	778 547	253 300	402 300	54 232	86 688
1932/33	847 545	612 726	361 226	51 367	69 241
1933/34	995 431	557 718	436 245	63 676	81 273
1934/35	990 996	469 978	575 450	71 663	61 531
1935/36	1 036 656	369 802	571 069	85 666	81 599
1936/37	1 017 410	561 288	538 257	77 042	57 620
1937/38	1 049 368	506 451	481 627	82 139	83 679

Źródło: Sprawozdanie Zarządu Miejskiego miasta Piotrkowa

Tabela 15.

Zużycie węgla do produkcji i wydajność w Gazowni Miejskiej w Piotrkowie

Okresy budżetowe	Zgazowano węgla	Wyprodukowano ze 100 kg węgla		
		ton	gazu m3	koksu kg
	1911	1753	27,5	65
1912	2100	29,18	65	4,52
1913	2527	30,12	66,36	4,31
1922/23	1173	37,87	65	3,5
1923/24	1241	37,42	64,25	3,61
1924/25	1320	30,17	65,45	4,57
1925/26	1315	34,77	-	4,5
1929/30	1670	34,71	67,84	4,43
1930/31	1408	30,61	65,16	4,4
1931/32	1205	36,01	64,61	4,5

1932/33	1248	41,07	67,91	4,1
1933/34	1592	38,49	62,52	4
1934/35	1619	35,75	61,21	4,42
1935/36	1546	39,46	67,05	5,54
1936/37	1502	41,17	67,73	5,12
1937/38	1493	41,24	70,29	5

Źródło: Sprawozdanie Zarządu Miejskiego miasta Piotrkowa

Betoniarnia była zakładem wytwarzającym płyty chodnikowe, krawężniki, miski zlewowe, kostkę przejazdową, a od 1933 r. kostkę brukową, cementowo-granitową itp.

Zakłady Gospodarcze obejmowały tabor miejski, służący do oczyszczania miasta, przewozu artykułów budowlanych, opałowymi itp. Zakłady te od szeregu lat wypracowywały nadwyżki dzięki odpowiedniej organizacji, choć w latach dwudziestych należały do grona przedsiębiorstw deficytowych.

Do przedsiębiorstw komunalnych zalicza się także Rzeźnię Miejską, której stan wyposażenia był już nieodpowiedni i przestarzały. Samorząd w latach trzydziestych podjął starania dotyczące modernizacji przedsiębiorstwa. Przeprowadzono gruntowne remonty budynków, urządzono nowe pomieszczenia na wagę, składnicę mięsa, suszarnię skór oraz stajnię. W hali uboju zainstalowano wentylatory, wydzielono pokój dla rzeźników i czeladzi oraz wykonano szereg innych ulepszeń⁶². Kierownictwo rzeźni spoczywało w rękach miejskiego lekarza weterynarii, a ubój odbywał się pod nadzorem lekarskim zgodnie z przepisami i zaleceniami władz wojewódzkich. Dla zobrazowania pracy rzeźni przytoczę dane z roku 1932. Ogółem w rzeźni przetworzono: 772 020 kg bydła rogatego, 119 060 kg cieląt, 946 580 kg nierogacizny, 13 905 kg owiec i kóz. W sztukach ilości te przedstawiają się następująco: 46 wołów, 125 buhajów, 4878 krów, 1372 jałówki, 6006 cieląt, 8184 świnie i 995 owiec. Jak widać ubój w rzeźni był dość znaczny i obejmował 90% ogólnej liczby całego mięsa konsumpcyjnego⁶³. Wydatki i dochody rzeźni miejskiej przedstawia tab.17.

⁶² Tamże s. 89

⁶³ Tamże s. 89

Tabela 16.

Wydatki i dochody Gazołni Miejskiej w Piotrkowie

Wyszczególnienie	rok budżetowy													
	28/29	29/30	30/31	31/32	32/33	33/34	34/35	35/36	36/37	37/38				
	w tysiącach złotych													
Wydatki ogółem	-	251	267	231	214	224	232	203	191	193				
Wydatki zwyczajne	-	251	218	198	180	212	198	181	164	172				
w tym na kapitał renowacyjny	-	-	-	5	12	5	12	12	10	13				
Wydatki nadzwyczajne	36	-	49	33	34	12	34	22	27	21				
Nadwyżki	-	-	-	2	14	-	-	-	2	-				
Dochód ogółem	-	243	247	233	228	220	228	200	193	193				
Dochód zwyczajny	-	243	198	200	194	208	194	178	166	178				
w tym: za gaz	119	123	102	109	127	132	121	108	107	108				
za koks i koksik	72	78	73	58	44	53	52	46	34	39				
za smołę	21	15	13	14	7	10	10	14	16	14				
Dochód nadzwyczajny	-	-	49	33	34	12	34	22	27	21				
a) pożyczki	-	-	47	33	-	-	34	-	5	-				
b) dotacje	-	-	2	-	34	12	-	-	-	-				
c) z kapitału renowacyjnego	-	-	-	-	-	-	-	22	22	21				
Niedobory	4	8	20	-	-	4	4	3	-	-				

Źródło : APPT ZMP, Sprawozdanie Zarządu Miejskiego Miasta Piotrkowa

Tabela 17.

Wydatki i dochody Rzeźni Miejskiej

Wyszczególnienie	rok budżetowy											
	28/29	29/30	30/31	31/32	32/33	33/34	34/35	35/36	36/37	37/38		
	w tysiącach złotych											
wydatki ogółem	36	40	40	39	34	32	109	200	14	79		
wydatki zwyczajne	36	40	40	39	34	32	34	40	67	76		
w tym kapitał renowacyjny	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
wydatki nadzwyczajne	-	-	-	-	-	-	75	160	75	3		
nadwyżki	136	126	116	116	117	118	119	127	105	101		
dochód ogółem	172	160	156	155	151	150	228	327	247	180		
dochód zwyczajny	172	166	156	155	151	150	153	167	172	180		
w tym opłata za ubój	170	164	156	153	148	147	135	149	154	135		
opłata za badanie	-	-	-	-	-	-	5	5	4	39		
dotacje nadzwyczajne	-	-	-	-	-	-	75	160	75	-		
pożyczki	-	-	-	-	-	-	60	160	35	-		
dotacje	-	-	-	-	-	-	15	-	40	-		

Źródło : APPT ZMP; Sprawozdanie Rzeźni w Piotrkowie Tryb.

Podsumowując gospodarkę komunalną miasta Piotrkowa Trybunalskiego w latach 1924-1939 stwierdzić trzeba, że opisywany okres nie był dla miasta najbardziej korzystny. Kryzys gospodarczy 1923 roku nie pozwalał na intensywny rozwój w latach następnych.

Inwestycje finansowane z pożyczek jakie zaciągał Zarząd Miasta a realizowane przez firmę Ulen and Company doprowadziły Piotrków do totalnej ruiny finansowej. Zarząd Miasta nie był w stanie spłacać nawet odsetek od zaciągniętej pożyczki. Stało się tak dlatego, ponieważ umowy podpisywane były zbyt pochopnie i brak było należytego nadzoru nad niesolidnie wykonywanymi usługami przez amerykańską firmę budowlaną. Większość inwestycji związanych z uruchomieniem wodociągów i kanalizacji oraz hali targowej oddanych było do użytku w późniejszych terminach jak przewidywano.

Lata 1924-1939 nie należą do sprzyjających rozwojowi gospodarki miejskiej. Spotęgował to wielki kryzys lat 1924-1933, który charakteryzował się największym bezrobociem, strajkami i regresją we wszystkich dziedzinach gospodarki.

Wiele następnych pożyczek, które zaciągnęło miasto, pogarszało tylko i tak już doprowadzoną do bankructwa kasę miejską. Wiele inwestycji nie zostało także zrealizowanych przez wybuch II wojny światowej.

SUMMARY

Communal Economy of Piotrków Trybunalski in 1929-1939

The issue of communal economy in Piotrków Trybunalski includes the companies and enterprises which are organized in such a way so as to satisfy the needs of the town and the people. Among those companies and buildings rate: the market place, water-supply system company, town gas-works, town slaughterhouse, concrete-mixing works, town rolling stock works, town cleaning system etc.

The economic situation of Piotrków with all the important aspects influencing its development was depicted in short. Unemployment, general income of the town and income per person, the situation of companies from the group which is being analysed – all these aspects were taken into consideration.

Special attention was paid to the fact of development and modernization of these structures. In case of the market place, water-supply system and sewage system one can talk about creating them from scratch.

One of the topics touches the trials which are made by local authorities and the government to draw attention of foreign capital and strategic investors. Those trials and their results were depicted on the example of investments made by American company Ulen & Company from New York. The company gave a loan to the town at the same time being a contractor of investments connected with building of the market place and water-supply system.

There is some statistical data connected with the problem in the article. The data is to be found in 11 tables. They depict the most important data influencing the economy and the data concerning the particular companies which in a clear way illustrate their functioning.

The author used the resources of the National Archives in Piotrków Trybunalski, i.e. files of particular companies, files of the Local Authorities of Piotrków, files concerning the Ulen company, correspondence between municipality and the Ulen company, reports etc. and other publications. There was also iconographic material from private collection added as an illustration, i.e. five photographs depicting the stages of building of the market place and two photographs of the interior of the market place and slaughterhouse.